

УДК 371.2(09)(477)

С. Т. Золотухіна

ВИХОВУЮЧЕ НАВЧАННЯ В ПЕРІОД УКРАЇНСЬКОГО ВІДРОДЖЕННЯ

© Золотухіна С. Т., 2014
<http://orcid.org/0000-0002-3535-5974>

У статті розкрито особливості розвитку проблеми виховую чого навчання в період українського Відродження. Звернуто увагу на чинники, що впливали на рівень тогочасної освіти. Визначено шляхи і засоби реалізації виховую чого навчання в шкільній практиці: виховна спрямованість, зміст освіти, використання виховного потенціалу методів навчання. Розкрито роль особистості у вихованні учнівської молоді. Схарактеризовано навчальні посібники у контексті досліджуваної проблеми.

Ключові слова: школа, виховуючи навчання, учитель, метод, навчальна книга.

Золотухина С. Т. Воспитывающее обучение в период украинского Возрождения.

В статье раскрыты особенности развития проблемы воспитывающего обучения в период украинского Возрождения. Подчеркнуты условия, определяющие уровень образования в то время. Определены пути и способы реализации воспитывающего обучения в школьной практике: образовательно-воспитывающая направленность содержания образования, использование воспитывающего потенциала методов обучения. Раскрыта роль личности учителя в воспитании ученической молодежи. Дана характеристика учебным книгам в контексте исследуемой проблемы.

Ключевые слова: школа, воспитывающее обучение, учитель, метод, учебная книга.

Zolotukhina S. T. Educative training in the period of the Ukrainian Renaissance.

The article reveals the peculiarities of the development of the issue of educative training during the Ukrainian Renaissance. The conditions determining the level of education pertaining to that period are emphasized. The methods and techniques for implementation of educative training in school environment are determined: educative and teaching dimensions of the content of education, application of the educative potential of teaching methods. The role of a teacher's personality in the process of teaching young people is identified. Educational books are characterized in the context of the problem in question.

The following books are described: “Shkolnoye Blagochestiye”, “Azbukovnik...”, “Grazhdanstvo Obychayev Detskikh”, etc. It is underlined that the educative effect of the book was reached due to the skills of the author, his high level of culture, his knowledge; the content of the book, polemical narration, as well as the artistic finish of the book.

The ideas of I. Galyatovsky, I. Boretsky, M. Smotrisky, etc about the education of the young in the process of training are determined and described.

It is emphasized in the article that the educative training theory was further developed in the following contexts: theoretical justification, practical application of various methods (lecturing, organizing discussions, working with schoolbooks, performing written tasks, engaging elder pupils into teaching younger ones, holding dramatic performances, competitions, etc.); implementation of the educative influence of the textbook content on the learners as one of the mandatory requirements imposed on the textbook.

Key words: *school, educational training, teacher, method, educational book.*

Актуальність даної проблеми полягає в посиленні ролі освітньо-виховних можливостей процесу навчання в сучасних умовах. Сьогодні не викликає заперечень положення, що одночасно з освітньою функцією навчання реалізує і виховну, формуючи в учнів світогляд, морально-вольові якості, ставлення до оточуючого світу тощо. Саме завдяки цілеспрямованості і суспільної значущості навчання досягає виховую чого ефекту.

Проблема реалізації виховних завдань у процесі навчання ставала предметом багатьох дослідників, зокрема Ю. Бабанського, В. Євдокимова, Б. Коротяєва, В. Лозової, І. Прокопенка, Н. Шуркової. В їх працях досить глибоко розкрито виховні можливості навчальних дисциплін, сучасні засоби і технології що сприяють вихованню учнівської молоді.

Метою ж даної статті є визначення і розкриття особливості виховую чого навчання в період українського Відродження, що не достатньо висвітлено в педагогічній літературі.

Українська педагогічна думка XVI – початку XVIII століть створювалася в умовах польської держави. Але практично всі дослідження цього періоду свідчать про активне зберігання духовного коріння східнослов'янської єдності, з одного боку, а з іншого – про засвоєння досягнень західноєвропейської освіти. Розповсюдження гуманістичних віянь, розвиток ренесанських та реформаційних тенденцій органічно поєднувалися з ідеєю національного самоствердження, ідеєю національно-визвольної боротьби.

Педагогічна думка в Україні розвивалася не на пустому місці, а на основі багатовікового виховного досвіду народу, під впливом педагогічних ідей Греції та Західної Європи, особливо епохи Відродження та Реформації [4].

У XVI – XVII століттях вітчизняна теоретична педагогічна думка містила значну кількість специфічних термінів для означення різних педагогічних категорій, понять, явищ. У практиці ж виникали нові шкільні традиції, які знайшли своє відображення як в «Правилах шкільного благочиння», так і в «Статусах братських шкіл», підручниках, різних творах вчителів шкіл та викладачів Києво-братської колегії.

Аналіз педагогічної практики XVI століття свідчить про те, що головною метою виховання було формування національної гордості, людини-патріота, активного борця за національну незалежність. Цьому були підкорені зміст, методи навчання і виховання. Шкільна практика використовувала диспути, декламації, театралізовані вистави, ігри, ритуали та інші елементи народної педагогіки, яка була складовою частиною духовної культури народу, відбивала народні уявлення про ідеал всебічно розвиненої, гуманної, працьовитої особистості.

Зверталася увага на чіткість організації та режим процесу навчання, який обов'язковим пунктом фіксувався в різного роду статутах, документах школи. Практикувалися методи, які активізували навчальну діяльність учнів: змагання при написанні творів, віршів, промов. При цьому оцінювалися не тільки зміст, помилки, оформлення, а й відповідальність, старанність учнів в процесі виконання ними роботи.

Отже, педагогічна думка в Україні XVI – XVII століть формувалася і розвивалася під впливом вітчизняного виховного досвіду, який знайшов своє відображення в народному фольклорі, творах староруських громадських діячів та просвітян; педагогічної думки і шкільної практики інших народів, зокрема російського та білоруського; представників реформаційних течій та гуманістів епохи Відродження; грецької педагогіки, яка проникла на Україну разом з учителями та їх творами. Тобто в період XVI – XVII ст.ст. накопичувався педагогічний досвід, який сприяв розвитку ідеї виховуючого навчання. Так, у книзі Б. М. Митюрова «Развитие педагогической мысли на Украине» (Київ: Радянська школа, 1968р.), читаємо: «У досвіді українських шкіл містяться перші елементи поєднання навчання з вихованням, зародки виховуючого

навчання. Статути братських шкіл ще раз підтверджує, що вітчизняна педагогіка здавна розглядала виховання як важливу частину учбового процесу».

Відомості про те, що виховуюче навчання мало місце в епоху українського Відродження XVI – XVII ст.ст., знаходимо в діяльності Острозької слов'яно-греко-латинської академії (1576-1636 рр.) – першої у східних слов'ян школи вищого типу; братських шкіл України; відомих освітян, громадських діячів.

Виховний вплив на молодь під час навчання здійснювався за рахунок: постанови навчально-виховних завдань в їх органічному взаємозв'язку; використання педагогічного досвіду, майстерності, прогресивного мислення, професійної та громадської діяльності ректорів, вчителів шкіл, освітян; використання видавництва книг, які сприяли розповсюдженню в народі прогресивних ідей та знань.

Аналіз статутів братських шкіл, матеріал про діяльність Острозької академії та інших навчальних закладів свідчить, що їх головною метою було дати юнацтву знання та виховати патріотів. Наприклад, Острозька академія планувала «плекати східнослов'янську мову», протидіяти колонізаторському впливові католицько-єзуїтських закладів на українську та білоруську молодь. Метою ж братських шкіл, як записано в статуті Львівської школи, стало прагнення усунути прогалини законної науки, «недбалих людей спонукати, щоб звідси положили початок зміни злоби на добрі наміри і по всій братії спасінню розповсюджуватися ...». У статтях статуту Луцької греко-латино-слов'янської школи підкреслюється, що коли учні крім наук та доброчесності нічому іншому вчитися не будуть, то слід потурбуватися, щоб для цих двох предметів не було ніяких перешкод.

Навчання грамоті, викладання наук у школі, колегіях здебільшого було насичене прагненням згуртувати український та білоруський народи для боротьби за національну незалежність, розвинути у дітей любов до рідного народу, його мови, звичаїв та віри, - відзначав Є.Д. Мединський. Братські школи, а пізніше й колегії, які створювалися на базі цих шкіл, не тільки навчали молодь вищим наукам, а й готували «ідеологію народно-визвольного руху», виховували захисників національної культури та віри. Виховання гуманних відносин, національної свідомості, підготовка учнів до суспільної діяльності

здійснювалися під час навчання, яке, за думкою Феофана Прокоповича, не тільки сприяє оволодінню знаннями, а й дає поради стосовно виховання, «допомагає вихованню гідних вчинків та виправленню пороків». Як бачимо, в період українського Відродження XVI – XVII ст.ст. чітко прослідковується тенденція єдності освітньо-виховних завдань.

Виховання молоді у процесі навчання досягалося за рахунок чіткої організації навчально-виховного процесу, зокрема, завдяки високому рівню викладання предметів і суворій дисципліні.

У навчальних закладах України XVI – XVII століть, зокрема у братніх школах, колегіумах, крім предметів початкової елементарної освіти учні одержували можливість знайомитися з елементами «вільних наук», географією та нормами поведінки.

Виховний вплив у процесі навчання здійснювався і завдяки різноманітним методам, засобам навчання. Ще у XV столітті митрополити Кипріан та Григорій Цамблака застосовували в українській церковно-учительській літературі індивідуально-емоційний метод так званого «плетення слівес», який був насичений складними риторичними прийомами з метою створення настрою.

У XVI столітті у київській братській школі, у старших класах використовувалися диспути, у ході яких перевірялися знання учнів, формувалися вміння вести публічну дискусію латинською мовою та такі якості особистості як стриманість, активність, самостійність.

Особливе місце займали в навчальному процесі змагання. «Студеї» з захопленням змагалися один з одним, складали вірші на побутові теми, сатиру на панів. За принципом змагань-конкуренцій між учнями проводилися заняття, зокрема перевірка знань, і в єзуїтських колегіях. Клас розподілявся на групи – «римляни» і «карфагеняни». Таке змагання мало як позитивне, так і негативне значення. Учні вчилися відстоювати свою точку зору, «вболівати» за свою групу, знаходити влучні факти, докази.

Слід звернути увагу на такий прийом навчання, як «зразок». Він мав як освітнє, так і виховне значення. Учням братських шкіл давалися зразки промов на різні випадки життя та відомості про види літературних творів (епопея, комедія, трагедія, елегія, сатира). Юнакам надавалася можливість проявити себе спочатку за даним зразком, а потім творчо.

Привертає увагу широке використання в практиці навчальних закладів елементів взамонавчання: один учень запитує іншого грецькою мовою, а останній відповідає слов'янською. При цьому не тільки перевірялися знання, а й виховувалися такі риси, як відповідальність, гідність, швидка перебудова мислення тощо.

Серед методів навчання, які використовувалися в педагогічній практиці і мали виховний вплив на молодь, були:

а) драматичні, театралізовані вистави («Вертеп»). Їх використання дозволяло, з одного боку, вирішувати освітні завдання, а з іншого – висміювати жадність, лицемірство, хвальковитість польських шляхтичів і прославляли сміливість, відвагу, мужність козацтва та мудрість селянина;

б) читання лекцій, проведення бесід, які, зазвичай, мали катехізічний характер; робота з підручником;

в) різні види письмових вправ: домашні завдання, підготовка різного роду таблиць; віршування громіздких за формою, складних за змістом віршів, од, поем, історичних комедій; залучення старших учнів до роботи з молодшими, до складання підручників.

Серед факторів, які сприяли реалізації виховання під час навчання, перевага віддавалася особистості вчителів, викладачів. «Дидакал (або вчитель школи) повинен бути благо чесним, розумним, смиренно мудрим, змістовним, не п'яницею, не лиходієм тощо ..., а являти собою образ для наслідування, щоб учні були, як їх вчителі,» - говорилося в статуті Луцької братської школи. Крім того, вчитель повинен любити дітей всіх однаково. Усвідомлюючи важливість та значення вчительської професії, навчальні заклади, зокрема братські школи, а особливою ретельністю шукали і відбирали вчителів. Про такий підхід свідчить статут Рогатинського братства (1590р.), в якому записано, що вчителів шкільних «научення ради чад своїх сим же образом честных и богоугодных избирати», бо, як вказується у другому статуті (Луцької школи), саме вчитель має змогу довгий час розмовляти з дитиною, навчали її «страху божого» та старовинним юнацьким звичаям: як поводитися у церкві перед богом, дома перед родиною, доброчесність та сором охороняти, всім демонструвати покірливість, повагу до себе і до інших, чистоту та «цноту» [1].

Ректори, вчителі шкіл, зокрема Київської братської школи, І. Борецький, М. Смотрицький, К. Сакович, Х. Євлівич, Л. Зизаній, П. Беринда,

К. Ставровецький одержали добру гуманітарну освіту, володіли високим рівнем професійної майстерності, широкою ерудицією (знання філософії, поетики, риторики, історії). Багато хто з них були видатними авторами навчальних посібників, підручників для шкіл. Наприклад: Лаврентій Зизаній – лінгвіст, педагог, написав «Граматику славянського языка» (1596 р.); Мелетій Смотрицький – педагог, письменник, полеміст – «Граматику словесную» (1613 р.), яка являла собою досить серйозну наукову працю. Заслуговує на увагу думка М. Смотрицького про те, що виховання слід починати з «початку віку», бо дитячі звички, як «унутрішній сторож», будуть контролювати поведінку людини на протязі всього життя. У ній також звертається увага на високу роль вчителя у формуванні поглядів і поведінки людей [5; 6].

Памво Беринда – лінгвіст, письменник, гравер, енциклопедист, автор словника у 7 тис. слів «Лексікон слов'яно-руський», справедливо вважав, що назріла потреба у розробці української наукової термінології, розширенні меж використання української мови у видавничій діяльності, діловодстві, у школах.

Педагогічні ідеї викладачів провідних навчальних закладів містили у собі багато прогресивних елементів. Висока освіченість, педагогічний досвід, прогресивне мислення, громадська діяльність ректорів, вчителів братських шкіл, як зауважує З. І. Хижняк, здійснювали вплив на навчання та виховання молоді, на розвиток школи, на перетворення її у вищий навчальний заклад. Крім того, такі освітяни, письменники, вчені, як Герасим та Мелетій Смотрицькі, Стефан та Лаврентій Зизанії, Захарій Копистенський, Памво Беринда, Кирил Ставровецький, Іов Борецький, Інокентій Гізель відзначали в своїх творах, промовах важливість формування дитини, яка прагне до знань, підготовки учнів до громадської діяльності. З цієї метою у практиці братських шкіл практикувалося використання своєрідних посад учнівського самоврядування: «пентархів», «цензорів», «вікноохоронців», «філаксів» тощо. Методика самостійного поглиблення знань у старших класах, виписування у спеціальні зошити цитат, сентенцій тощо, також сприяли підготовці учнів до громадської діяльності.

Видатні українські педагоги, громадські діячі, письменники тих часів підкреслювали, у тій чи іншій мірі, виховний потенціал навчання. На «благо чесність навчання» звертав увагу Іван Вишенський, філософ, освітянин. Він висміював існуючу систему навчання за те, що вона виховувала

наклепників, «псевдолюбців», здатних зрадити інтереси свого народу; Єпіфаній Славинецький у «Гражданстві звичаїв дитячих» вказував на необхідність «навчанню доброті». Кирил Ставровецький, відомий український педагог другої половини XVI ст. також підкреслював, що такі якості душі, як воля, пам'ять, доброта, хитрість, увага тощо виникають і розвиваються як під час виховання, так і під час навчання.

Цікаві думки стосовно виховання та навчання, а саме їх єдності та взаємозв'язку, висловлював вихованець Києво-братської колегії Симеон Полоцький. Він підкреслював вирішальну роль виховання у формуванні поглядів та поведінки людини. При цьому вихователі та батьки, говорив він, прищеплюючи дітям чистоту розуму і тіла, любов до ближнього, працелюбство та вміння підкорити свою поведінку розуму, нахиляючи до благих справ, повинні знати шляхи та засоби, які ведуть до досягнення мети.

Симеон Полоцький вимагав від людини прагнення до самовдосконалення. Серед багатьох його висловлювань щодо виховання та навчання помітні і такі, які стосуються безпосередньо виховуючого навчання. А саме: С. Полоцький особливо підкреслював важливість регулярних вправ, урахування активності дитини в процесі навчання. Якщо ж людина не прикладає зусиль до оволодіння знаннями, а тільки спить, підкреслював український освітянин, то їй користі від цього не буде. У своїх книгах, творах у вигляді прислів'їв, приказок він віддавав перевагу моральним сентенціям: «З главы начинает рыба истлевати», «Плод от дерева си поблизу падает», «Искал злато, нашел блато», «То бо пожнеш, ежи посеявши», «И старость измеряется не годами и часами, а делами», «Не место святит человека, но человек место», «Не сама капля камень пробивает, но яко часто на того падает». С. Полоцький створює вірші, афоризми, віршовані сентенції, присвячені питанням виховання моралі: «Доброта не зрится, красна риза паче человека чтится», «Дерево старое трудно пересажати, також нравы старых изменяти».

Відомий просвітянин, філософ, публіцист, поет, драматург кінця XVII – початку XVIII століть, ректор Московської слов'яно-греко-латинської Академії Феофан Прокопович також у своїх творах розкрив погляди на навчання та виховання, дав корисні поради відносно них. Освіту і виховання він вважав основою суспільного розвитку, добробуту і моралі, закликав до постійного

навчання. Був переконаний, що знання людиною самої себе має велике значення для морального розвитку особистості, при цьому самопізнання називав ефективним засобом, за допомогою якого можна уникнути зла і досягти щастя.

Період українського Відродження характеризується значною кількістю книг, які використовувалися під час навчання в якості посібників, підручників та книжок для читання. Характерною особливістю була досить велика їх виховна сила, яка досягала: майстерністю автора, його високою культурою, освіченістю, прогресивними поглядами, які, безумовно, знаходили місце в шкільній літературі; освітньо-виховним змістом, його полемічним характером; насиченістю літератури моральними сентенціями; формою викладу матеріалу: діалогова, катехізична; високохудожнім рівнем оформлення книги.

З стародавніх часів вважалося, що книга повинна містити в собі моральні сентенції. Для XIV–XVII століть у вітчизняній педагогічній практиці був особливо характерним зміст моральних повчань у таких своєрідних книжках, як «учительські слова», «повчання», «азбуковники» і тощо. Ці пам'ятники ораторського мистецтва відрізнялися прямим «дидактизмом», прагненням виховати певні якості в людині, врятувати її від «гріха». Такого роду повчання, з одного боку, пояснювали обов'язки християн щодо їхнього ставлення до бога, навчали правилам поведінки в церкві і побуті, а з другого – у цих творах мітилися вимоги до людини: бути працелюбним, скромним, щедрим, турбуватися про дітей і батьків; заохочувати прагнення до знань, виховання високих моральних якостей, постійне моральне удосконалення душі. Наприклад, у видатному пам'ятнику культури, у творі учительної літератури XVI ст. «Домострої» відверто простежується тенденція виховувати дітей не тільки у «страху божому», але й в «доброму наказанні», у «благо розсудливому учінні... промислу та ручній роботі».

Учительні твори розповсюджувалися, як правило, в складі чотирьох збірників: «Шкільне благочестя», «Азбуковник вторий», «Азбуковник наказательний», «Азбуковник про недбайливо навчаючихся учнів». Аналіз цих збірників дозволив Т. В. Черторицькій виділити основні напрями у розвитку педагогічних поглядів XV–XVIII століть: виховання любові до книги, до знань; виховання ідеалів громадського служіння; відвертання людини від пороків, виховання добрих звичок; педагогіка сімейних відносин.

Такі письменники, духовні наставники, оратори, як Серапіон Володимирський (XIII століття), Максим Грек (XVI ст.), бачили громадянський обов'язок, ідеал в почутті національного самопізнання, у моральній освіті, в житті на законами справедливості, в приборкуванні своїх пристрастей, у здатності керувати собою.

Зазначимо, що навчальна література виникла не одразу, існуюча ж література носила загальний повчальний характер. Її використовували для навчання, але вона істотно відрізнялася від сучасних посібників метою, завданням, змістом та методами. О.Є. Кошелєва підкреслює, що «одержані знання цінувалися не самі по собі а тільки у додатку до основної мети навчання і по суті стояли на другому плані після виховних завдань, які вирішувалися в процесі навчання в першу чергу. Всі книги, які використовувалися у навчанні завжди повинні були мати виховний вплив».

Книги для початкового навчання (для дітей царської сім'ї та знаті) уявляли собою Азбуки, Прописи, Часовник, Псалтир, Апостол. Основний метод був начотницький, який зводився до багаторазового читання текстів. Азбуковники та букварі продовжували, згідно традиції, вміщати в собі, крім граматичного розділу, повчальні тексти та викладання основ християнської віри. «Буквар в ті часи, - відзначає Л. М. Пушкарьов, - був не просто підручником для того, щоб навчити людину читати та писати, але і одночасно з цим був і засобом виховання в учня громадських почуттів, моральних правил, моральних основ».

Азбука, в першу чергу, сприймалася як книга «душевнокорисного» виховання, а потім вже як книга для навчання читанню, т.б. пізнавальна сторона неодмінно поєднувалася з повчальною. Як пише Л. С. Ковтун, відомості не тільки повідомлялися, але ще й оцінювалися, причому оцінювалися емоційно, носили характер напучень. Слід підкреслити, що більшість староруської учбової літератури написано було діалоговій формі, в бесідах, міркуваннях.

Найбільш широке коло питань стосовно виховання, зазначав В. В. Буш, містить азбуко вник «Шкільне благочестя». Це свого роду шкільний статут, написаний у вигляді бесіди вчителя, учнів та «пісняра» (самого автора). Учитель, звертаючись до учня, розповідає про училищні порядки, про правила моралі та поведінки. Учні висловлюють думки вчителю про своє ставлення до

навчання. «Пісняр» звертається до вчителя, до учнів, доповнює, підводить підсумок.

У «Шкільному благочесті» вчення не відділяється від виховання, мудрість тут завжди високоморальна. Мудрість в душі чистих людей вселяється і міцно у сердечних надрах вкорінюється. Методи виховання рекомендуються суворі, жорстокі, але за поняттям свого часу розумні та справедливі. Учитель – охоронець чистоти, повинен виховувати особистим прикладом.

«Азбуковник про недбайливо навчаючихся учнів» – гімн званню, вченню, моральній мудрості. В яскравій образній формі він переконує учнів бути працелюбними, слухняними, терплячими, застерігає від «кощунства», «глузування» та інших гріхів. Вивчення азбуковників свідчить про єдність її навчального і виховного змісту.

«Гражданство обычаев детских» (XVII ст.) – трактат про дитяче виховання, перший переведений західноєвропейський пам'ятник «чисто» педагогічного характеру, а також перший пам'ятник, присвячений питанням світського виховання дітей, дав початок новому напрямку педагогіки – навчанню етиці поведінки та особистій гігієні. У книзі було чітко підкреслено, що курс дитячого виховання має складатися з оволодіння нормами християнської моралі, навчання «вільним мудростям», що було, без сумніву, новим для традицій староросійського виховання.

У трактаті «Гражданство ...» роз'яснювалися такі поняття, як «доброзвичайність та людиношанування». «Гражданство ...» поклало початок новому своєрідному літературно-педагогічному жанру у російській книжності, яке було зведенням правил «життєвої поведінки».

Письменники, поети, освітяни, вчені, перекладачі, громадські діячі, діячі культури звертали увагу на питання навчання і виховання дітей у своїх висловлюваннях, проповідях, книгах, практичній діяльності. Різними шляхами проголошували вони єдність навчання та виховання.

Книги Герасима Смотрицького, Василя Суразського, Клерика Острозького, Іова Борецького, Захарія Копистенського, Стефана і Лаврентія Зизаніїв та багатьох інших здійснювали вплив на формування національної свідомості українців, на їх моральне, естетичне, патріотичне виховання. Ці книжки були значним явищем української літератури. Серед них «Азбука» Івана Федорова (1574 р.). По-перше, цей буквар – один з перших документів,

який свідчить про характер і зміст морального виховання у братських школах. По-друге, це книга з освітньо-виховним змістом, яка насичена моральними сентенціями, добре оформлена. У ній, а також у «Повчанні сину», І. Федоров писав про необхідність виховання любові до людини, правдивості, про вміння слухати мудрі слова, зберігати їх у пам'яті та розповсюджувати серед людей. Рекомендував дітям брати приклад зі старших, намагатися досягти пізнання мудрості, оволодіти наукою.

Бажання показати моральний життєвий ідеал, підкреслити, що високі душевні якості людини є результат постійної наполегливої праці – мета «Келейного летописця» Дм. Ростовського. В ній розглядаються конкретні питання виховання дітей. Ростовський різко засуджував звичаї брати дітям годувальниць, вважав, що все повинна робити сама мати. Тоді дитина буде міцна тілом, розумна та шаноблива з батьками, бо разом з молоком годувальниці дитина засвоює не тільки хвороби, а й негативні риси її характеру. Цю думку значно пізніше підтримували М. І. Пирогов, Г. Сикорський. Дітей слід виховувати з малих літ не тільки в «покаранні та учінні ... під страхом же й грозою», але й «... пробаченням та ласкою», - писав Дм. Ростовський, бо саме в цей період формується характер людини. «Чесого бо кто юности навькнет, того не удобно и в старости остатися может: и каково учение юности примет, доброе или злое, то в нем до старения и кончины пребудет».

Формою викладу матеріалу відрізнялися книги І. Гізеля. Відомий філософ і психолог у своєму «Творі про всю філософію» продемонстрував один з шляхів міркування відносно якої-небудь проблеми. Він подає різні точки зору на об'єкт вивчення, наводить докази того чи іншого положення, заперечує цим доказам і тільки потім підводить до висновку.

І. Галятовський в «Науці або способі складання казання» також звернув увагу на такий засіб викладання, як розповідь. Він застерігав від нечіткої, нелогічної розповіді: «Намагайся, щоб люди зрозуміли те, про що ти говориш в казанні ... Бо багато є ораторів мудрих, які самі добре знають, але не можуть, або не бажають іншим людям цього ясно виразити і розтлумачити, і навпаки, легко мову свою роблять важкою, темною, запутаною ...». Така мова, засіб «казання», шкідливо діє на розум і доброчесність слухачів.

Таким чином, ідеї епохи Відродження і Реформації були сприйняті прогресивними українськими і вітчизняними педагогами відображення у впровадженні в писемність та освіту національної мови замість латині, розповсюдженні знань серед широких народних мас.

У період українського Відродження освіта почала вважатися необхідним засобом виховання патріотизму, національної свідомості та гідності, гуманізму, вірності народним традиціям, мові, культурі. Цьому сприяли діяльність та особистість ректорів, вчителів, викладачів навчальних закладів; організація навчально-виховного процесу; застосування різних методів навчання; використання учбових посібників, підручників, які допомагали розкриттю виховного потенціалу навчання. Для цього періоду (XVI – XVII ст.ст.) був характерний подальший розвиток ідеї виховую чого навчання:

- поглиблення ідеї взаємозв'язку та єдності навчання та виховання, спроба теоретичного її обґрунтування в промовах, підручниках, книжках;
- подальший розвиток тенденцій використання виховного впливу методів та засобів навчання; на відміну від попереднього етапу застосування на практиці більш різноманітних методів (читання лекцій, бесіди, робота з підручником, письмові вправи; залучення старших учнів до роботи з молодшими до складання підручників, драматичні вистави, змагання);
- створення перших безпосередньо навчальних посібників та відбиття в них виховних можливостей змісту матеріалу, формування вимог до підручників (відповідність змісту матеріалу, форми подання його, художнього рівня оформлення освітньо-виховним завданням).

Тенденції використання виховного потенціалу змісту освіти і особистих якостей вчителя з метою виховання молоді набувають чітких обрисів переважно в практиці роботи навчальних закладів.

Література

1. Антология педагогической мысли Украинской ССР / сост. Н. П. Калениченко. – М. : Педагогика, 1988. – 640 с.
2. З історії школи і педагогічної думки на Україні : збірник статей / ред. кол. О. Г. Даєверін та ін. – К. : Рад. школа, 1963. – 222 с.
3. Історія педагогіки. Видавниче об'єднання / за ред. М. С. Грищенка. – Київ : Вища школа, 1973. – 447 с.

4. Митюрів Б. Н. Развитие педагогической мысли на Украине в XVI-XVII в.в. / пр. А. Р. Мазуркевича. – Киев : Радянська школа, 1968. – 211 с.

5. Отчет Попечителя Киевского учебного округа о состоянии учебных заведений округа за 1896 г. – Киев, 1897.

6. Отчет Попечителя Киевского учебного округа о состоянии учебных заведений округа за 1897 г. – Киев, 1898.